

تحلیل محتوا

رضا ضیغمی^۱ معصومه باقری نسامی^۲ *دکتر سیده فاطمه حق دوست اسکوئی^۳
دکتر منصوره یادآور نیکروش^۴

چکیده

زمینه و هدف: تحلیل محتوا یک شیوه پژوهشی است که برای تشریح عینی، منظم و کمی محتوای آشکار پیام‌های ارتباطی به کار می‌رود. این شیوه ابتدا در علوم ارتباطات به کار گرفته شد و در حال حاضر در تحلیل رسانه‌ها استفاده زیادی دارد. در سال‌های اخیر این شیوه پژوهش در سایر علوم، از جمله پرستاری نیز مورد استفاده قرار گرفته است.

روش بررسی: با توجه به اهمیت این روش در پرستاری و کمبود منابع فارسی، این مطالعه مروری به منظور روشن سازی و تبیین ابعاد، تعاریف، طبقه‌بندی‌ها، اصول و مبانی مفهومی این روش، با استفاده از کتاب‌ها و مقالات داخلی و خارجی انجام شده است.

یافته‌ها: تحلیل محتوا به اعتقاد بیشتر صاحب‌نظران روش پژوهشی است که برای بیان مفاهیم یا واژه‌های معینی در یک متن و یا مجموعه‌ای از متون استفاده می‌شود. برخی نیز آن را یک روش تجزیه و تحلیل داده‌ها می‌دانند. متن می‌تواند شامل کتاب، فصل یا فصل‌هایی از یک کتاب، نوشته‌ها، مصاحبه، گفتگو، عناوین و مقالات مطبوعات و اسناد تاریخی باشد. پژوهشگر با استفاده از تحلیل محتوا وجود مفهوم و ارتباط بین واژه‌ها و یا مفاهیم را تحلیل کرده و درباره پیام‌های موجود در متن، نویسنده آن، مخاطب و حتی فرهنگ و دوره زمانی اثر نتیجه‌گیری می‌نماید.

نتیجه‌گیری: تحلیل محتوا هم در تحقیقات کمی و هم در تحقیقات کیفی قابل استفاده می‌باشد.

کلید واژه‌ها: تحلیل محتوا - روش پژوهش - تحقیقات کمی - تحقیقات کیفی

تاریخ دریافت: ۸۶/۴/۱۷ تاریخ پذیرش: ۸۷/۳/۲۵

^۱ دانشجوی دکترای پرستاری، دانشکده پرستاری و مامایی، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی ایران

^۲ دانشجوی دکترای پرستاری، دانشکده پرستاری و مامایی، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی ایران

^۳ دانشیار گروه پرستاری بهداشت جامعه مادران و نوزادان، دانشکده پرستاری و مامایی و عضو مرکز تحقیقات مراقبت‌های پرستاری، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی ایران، ایران، تهران (*مؤلف مسؤول)

^۴ دانشیار گروه پرستاری بهداشت جامعه مادران و نوزادان، دانشکده پرستاری و مامایی، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی ایران

مقدمه

از عمر تحلیل محتوا بیش از پنجاه سال نمی‌گذرد.^(۲،۱) واژه‌نامه انگلیسی Webster از سال ۱۹۶۱ آن را وارد واژگان خود کرده است. اما ریشه تاریخی آن به آغاز کاربرد آگاهانه انسان از نمادها و زبان باز می‌گردد. تحلیل محتوا در زمان معاصر از نظر هدف و روش تفاوت معنی داری با گذشته دارد. این تمایز در سه مؤلفه تجربی بودن، برداشت جدید از پدیده و روش‌شناسی ویژه قابل ذکر است.^(۳،۱) بدین معنا که تحلیل محتوا اکتشافی درباره پدیده‌های واقعی به قصد پیش بینی است که قیاس در آن به سوی گرایش تجربی خالی از تعصب تحول می‌یابد. تحلیل محتوا در دوره جدید حیات خود از تصور مرسوم از محتوا به منزله موضوع مورد توجه فراتر رفته و پیوند تنگاتنگی با برداشت‌های جدید از پدیده‌های نمادین یافته است.^(۴) روش‌شناسی تحلیل محتوا پژوهشگر را قادر می‌سازد تا به تهیه، بیان و ارزیابی انتقادی از طرح پژوهش، مستقل از نتایج آن بپردازد.^(۵)

تاریخچه تجزیه و تحلیل محتوای متون به زمانی دور برمی‌گردد. Morton و Rorman معتقدند که این روش در یونان باستان و بعدها در قرن هفتم میلادی در فلسطین در استخراج تورات به کار گرفته شده است.^(۶) در ایران هم تجزیه و تحلیل متون، یافتن ارتباط بین متون قرآنی (تفاسیر) و نظم و نثر فارسی از گذشته‌های دور رواج داشته است.^(۴،۱)

در علوم اجتماعی این روش به گونه‌ای جدید و نسبتاً دقیق توسط Lasswell برای بررسی نحوه تبلیغات آلمان در زمان جنگ جهانی دوم به کار برده شد.^(۷-۳) اولین کتاب درباره مبانی نظری ارتباط که پایه و اساس تحلیل محتوا از دیدگاه کمی بود در سال ۱۹۵۲ توسط Berelson منتشر شد.^(۱)

توسعه و تمایز روش‌های تحلیل در رشته‌های مختلف بیشتر به دهه ۱۹۶۰ مربوط می‌شود. در این دهه در علوم اجتماعی، تاریخ، هنر، روانشناسی، قانون و دیگر علوم، رویکردهای آن در مدل‌های مختلف ارتباطی و تحلیل جنبه‌های غیر کلامی به‌ویژه از سوی پژوهشگرانی چون Pcelli, Rebner و Hollis مورد توجه قرار گرفت.^(۸) تحلیل محتوا همچنین در مطالعات مقدماتی Kolish و همکارانش در سال ۱۹۷۷ به کار گرفته شد و در سال‌های ۱۹۸۲، ۱۹۸۳ و ۱۹۸۵ در مطالعات بعدی آن‌ها استفاده گردید. از آن به بعد پژوهشگران آن را به‌عنوان یک روش در تحلیل کیفی بیش از پیش مورد توجه قرار داده و به‌ویژه در مطالعات تاریخی، به کرات آن را مورد استفاده قرار دادند. این مقاله به بحث در مورد مبانی مفهومی تحلیل محتوا می‌پردازد.

تعریف

در تعریف تحلیل محتوا، آنچه که Berelson ارائه داده است هنوز هم با گذشت سال‌ها، مورد استناد پژوهشگران قرار می‌گیرد. در این تعریف "تحلیل محتوا یک شیوه پژوهشی است که برای تشریح عینی، منظم و کمی محتوای آشکار پیام‌های ارتباطی به کار می‌رود."^(۹،۱) تأکید Berelson بر کمی بودن تحلیل محتوا را در تعریف Kaplan نیز می‌توان مشاهده کرد که معتقد است "روش تحلیل محتوا، معنانشناسی آماری مباحث سیاسی^(۴) و ابزاری است که برای بررسی و تبیین کلمات، مفاهیم، واژه‌ها، مضامین، عبارات و جملات خاصی از درون یک متن یا مجموعه‌ای از متون مورد استفاده قرار می‌گیرد."^(۱۰-۱)

و به عبارت دیگر آن را بیشتر روش تجزیه و تحلیل داده‌ها می‌داند تا یک روش پژوهش.

به عقیده Weber و Krippendrof تحلیل محتوا روشی نظام مند و قابل تکرار است که به منظور فشرده کردن تعداد بیشتری از کلمات و واژه‌های یک متن به گروه‌ها و طبقات کوچکتر و بر اساس قواعد مشخص کدگذاری انجام می‌شود. این رویکرد یک روش منظم را جهت اندازه‌گیری و توجه به تکرار یا فراوانی، منظور، شدت و اهمیت کلمات، واژه‌ها و عبارات یا جملات موجود در متن فراهم می‌آورد.^(۱)

Vombulet خاطر نشان می‌کند که تحلیل محتوا، فرایندی بیش از یک بازی ساده شمارش کلمات بوده و فرآیندی است که به معانی، نیات، پیامدها و محتوای عبارات و واژه‌ها توجه دارد. به همین علت مثلاً برای توصیف و شرح واقعیت مربوط به واژه‌ها یا جملات، بایستی بستر و فضای واقعی که داده‌ها در آن شکل گرفته نیز مورد توجه قرار گیرد. در غیر این صورت کاری نامناسب و ناقص انجام شده است.^(۱۴) در نهایت تعریف جامع زیر تمام تعاریف تحلیل محتوا را در بر می‌گیرد: روش تفسیر پیام با تعریف هدفمند و منظم ویژگی‌های آن.^(۱۵)

چارچوب

تعریف تحلیل محتوا هدف پژوهش را ترسیم کرده و پژوهشگر را در موضعی خاص در برابر واقعیت خویش قرار می‌دهد. چارچوبی که در پی اشاره می‌شود چارچوبی است مفهومی که پژوهشگر در محدوده آن نقش خود را ایفا می‌کند. این چارچوب ساده و کلی بوده فقط چند مفهوم اساسی را در بر می‌گیرد. این مفاهیم شامل الف) متن داده‌ها، که در دسترس محقق قرار

Krippendrof تحلیل محتوا را روش پژوهشی برای استنباط تکرارپذیر و معتبر داده‌ها در متون می‌داند. روشی در کندوکاو معنای نمادین پیام‌ها با هدف فراهم کردن شناخت و بینشی نو، تصویری از واقعیت و راهنمای عمل، که تنها به عنوان ابزاری در دست پژوهشگر است.^(۱)

در مجموع می‌توان گفت تحلیل محتوا که به آن تحلیل گفتمان نیز گفته شده روشی است که بر اساس آن می‌توان ویژگی‌های زبانی یک متن گفته شده یا نوشته شده را به طور واقع بینانه، عینی و منظم شناخت و نیز درباره مسایل غیرزبانی همچون ویژگی‌های فردی و اجتماعی گوینده یا نویسنده متن و نظرات و گرایش‌های وی استنتاج‌هایی نمود. منظور از متن یا محتوا، کلیه ساخت‌ها از علایم گوناگون (زبانی، موسیقایی، تصویری، حتی جسمی مانند مجسمه‌ای) است که از طریق آن ارتباط برقرار می‌شود.^(۱۰)

علاوه بر دیدگاه کمی نسبت به تحلیل محتوا، Burns و Grove تحلیل محتوا را از جمله روش‌های تحلیل کیفی می‌دانند که به منظور طبقه بندی کلمات و واژه‌های موجود در متن انجام می‌شود. این طبقات به دلیل اهمیت کلمات در ایجاد نظریه شکل می‌گیرند. تحلیل محتوا از دید آن‌ها یکی از روش‌های پژوهش است که به منظور توصیف منظم و عینی محتوی بدست آمده از ارتباطات به کار می‌رود.^(۱۱) Beck و Polit تحلیل محتوا را فرآیند سازمان دهی و یکپارچه سازی داستان، نوشته‌ها و داده‌های کیفی می‌دانند، به گونه‌ای که منجر به پیدایش درون مایه‌ها و مفاهیم شود.^(۱۲) به جز این نگاه روش شناسانه به تحلیل محتوا و قرار دادن آن در زمره روش‌های کمی یا کیفی، دیدگاه دیگری نیز وجود دارد که تحلیل محتوا را فرایند درک، تفسیر و مفهوم سازی معانی درونی داده‌های کیفی می‌داند.^(۱۳)

پژوهشگران بسیاری از جمله Henning و همکاران، McNamara و Fealy, Traynor, Seibold از تحلیل محتوا بهره برده‌اند. (۱۹-۲۲)

تمایز با سایر روش‌ها

یکی از موارد تمایز تحلیل محتوا با سایر روش‌های پژوهش این است که تحلیل محتوا روشی غیر مغل است چرا که داده‌ها از قبل وجود دارد. بنابراین، مانند روش‌های دیگر نیست که اطلاع آزمودنی از آزمون منجر به خطای در پاسخ شود. نکته تمایز دوم پذیرش مطالب فاقد ساختار است، به عبارت دیگر تحلیل محتوا مطالب فاقد ساختار را می‌پذیرد. مثلاً برخلاف پرسشنامه که دارای ساختار مشخصی برای تحلیل است، در تحلیل محتوا می‌توان از هر منبعی برای تحلیل سود برد و محقق قادر به پیش بینی تمام مقولات تحلیل و چگونگی بیان آن‌ها قبل از گردآوری داده‌ها نیست. وجه تمایز بعدی این است که تحلیل محتوا به متن حساس است و از این رو قادر به پردازش شکل‌های نمادین می‌باشد. سر انجام، این که تحلیل محتوا می‌تواند حجم عظیمی از داده‌ها را مورد بررسی و تحلیل قرار دهد.

مزایا

تحلیل محتوا وسیله‌ای است برای تحلیل تعاملات اجتماعی، به طوری که پژوهشگران با به کارگیری آن از طریق متون و نوشته‌ها، مستقیماً به ارتباطات نظر داشته و جنبه‌های اصلی و مرکزی تعاملات اجتماعی را مشخص می‌کنند. از مهم‌ترین مزایای آن این است که بدون ارتباط با زمان و مکان در مورد متون و منابعی که در زمان‌های گذشته یا در فرهنگ‌های دیگر تولید

می‌گیرد، (ب) سؤال پژوهش که محقق در جستجوی آن از متن است، (ج) بافت انتخابی محقق که به داده‌ها معنی می‌بخشد، (د) چگونگی افراز واقعیت با توجه به دانش محقق، استنباط‌هایی که به سؤال تحقیق پاسخ می‌دهند و به منزله پایه اصلی تحلیل تلقی می‌شوند، و سرانجام شواهد اعتبار یافته‌ها که به منزله معیار قضاوت نهایی در خصوص مفاهیم بر خاسته از تحلیل محتوا است. (۱۶،۱)

این چارچوب دارای سه کارکرد تجویزی، تحلیلی و روش شناختی است. تجویزی، به این معنا که باید راهنمای مفهوم سازی و طرح عملی تحلیل محتوا باشد. تحلیلی، به این مفهوم که باید بررسی انتقادی نتایج تحلیل محتوا دیگران را تسهیل کند و روش شناختی، بودن یعنی باید به رشد و پیشرفت نظامدار روش‌های تحلیل محتوا منجر شود.

موارد استفاده

دامنه کاربرد تحلیل محتوا وسیع بوده و در مطالعات فرهنگی، جامعه‌شناسی، علوم سیاسی، روانشناسی، علوم شناختی و ارتباطات بیشترین کاربرد را دارد. (۴،۱۷) از مهم‌ترین کاربردهای این روش می‌توان به جستجو و پیدا کردن ارتباط بین ایده‌ها، توجه به زبان و محتوی آن، آشکار نمودن تفاوت‌های بین ملل در محتوی ارتباطات، در نظر گرفتن و تعیین واقعیت‌های موجود در بستر ارتباطات، تعیین و شناسایی مقاصد، تأکیدات و گرایش‌های فردی، گروهی یا سازمانی، توصیف نگرش و پاسخ‌های رفتاری در جریان ارتباط، تعیین و آشکارسازی تبلیغات و تعیین وضعیت هیجانی، عاطفی و روانی یک فرد یا یک گروه اشاره کرد. (۴،۱۸) در پرستاری نیز این روش کاربردهای زیادی یافته است و

این که امکان نادیده گرفتن یا بی خبری از بستر و فضایی که متن در آن شکل گرفته و همچنین حالات و وضعیت‌هایی که به عنوان پیامد، پس از آن رخ می‌دهد زیاد است. (۸۶، ۱۲۵)

مراحل

گام اول در تحلیل محتوا تعیین موضوع پژوهش و محدود ساختن آن می‌باشد. سپس اهداف پژوهش تعیین شده و جامعه آماری و احتمالاً جمعیت نمونه مشخص می‌شود. (۴-۱) در فرآیند تحلیل محتوا معمولاً پژوهشگر با یک یا چند متن مواجه است. بنابراین، بایستی ابتدا ویژگی‌های خاص موجود در متن را تعیین و سپس این ویژگی‌ها را درک و ثبت نماید. Krippendorف معتقد است که برای انجام تحلیل محتوا محقق ابتدا بایستی شش سؤال اساسی را مطرح نماید که عبارتند از این که:

چه نوع داده‌هایی باید تحلیل شوند؟ آن‌ها را چگونه باید تعریف کرد؟ این داده‌ها از کجا و چه جمعیتی استخراج شده‌اند؟ زمینه و بستری که داده‌های مربوط به آن می‌خواهند تحلیل شود چیست و چه ویژگی‌هایی دارد؟ حد و مرزهای تحلیل کدامند و تا کجا بایستی پیش رفت؟ هدف از استنباطات ناشی از تحلیل چیست؟ (۴-۱)

برای این منظور کل متن به واحدهایی از معانی یا ایده‌ها تقسیم بندی می‌شوند. این واحدها که واحد تحلیل نیز نامیده می‌شوند، ممکن است کلمات ویژه و یا ترکیبی از آن‌ها باشند. به عبارت دیگر این واحدهایی هستند که هر یک ایده یا معنای ویژه‌ای را به همراه دارند. (۶)

شده‌اند به کار گرفته می‌شود و از آن طریق می‌توان اطلاعات پر ارزشی حتی درباره جوامع و فرهنگ‌هایی که مطالعه مستقیم آن‌ها امکان پذیر نیست به دست آورد. همچنین، تحلیل محتوا باعث نزدیکی به متونی می‌شود که ممکن است بین طبقات خاص، ارتباطات و تحلیل آماری آن‌ها تغییرات یا تفاوت‌هایی وجود داشته باشد. این روش می‌تواند به منظور تفسیر متون با اهدافی نظیر بسط یا گسترش و تکامل دانش در حیطه‌های تخصصی مرتبط به رشته‌های مختلف به کار گرفته شود. ضمن این که به وقوف و بینش بیشتر پژوهشگران نسبت به مدل‌های پیچیده افکار انسانی و کاربردهای پیچیده زبان می‌انجامد. این روش اگر به خوبی و بر مبنای حقایق محکم و قطعی انجام شود می‌تواند به عنوان یک روش واقعی، عینی و تقریباً دقیق در نظر گرفته شود. سرانجام این که با استفاده از این روش بدون صرف هزینه زیاد مالی و زمانی، می‌توان به خصوصیات روانی و اجتماعی افراد پی برد. (۴۱، ۲۳)

معایب

علی‌رغم کاربرد و مزایای فراوان، تحلیل محتوا همانند بسیاری از روش‌های علمی دیگر با محدودیت‌ها، نواقص یا معایبی نیز همراه می‌باشد. مثلاً در مواقعی که قرار است سطح بالایی از انتزاع و تفسیر صورت گیرد امکان خطا در آن زیاد است. همچنین، مبنای نظری و پشتوانه کتابخانه‌ای آن، جهت استنتاج و ترسیم معنی دار ارتباطات موجود در موارد تحت مطالعه ضعیف است. (۲۴) علاوه بر این، از آنجا که حالت و ماهیت کاهشی دارد، امکان نادیده انگاری در آن زیاد می‌باشد. همچنین، اتوماسیون و رایانه‌ای کردن آن نسبت به رویکردهای عینی با مشکلات زیادی همراه است. ضمن

چگونگی کدگذاری را بیان می کند. مرحله بعدی نمونه گیری است و پس از آن مرحله آزمون و پایایی اولیه فرا می رسد که به هماهنگی کدگذاران درباره کدها و پایایی آن ها می پردازد. در مرحله بعدی کدگذاری با استفاده از دست کم دو کدگذار، انجام می شود. محاسبه پایایی نهایی برای هر متغیر گام بعدی است و سرانجام نوبت به تهیه جداول و گزارش نتایج نهایی طرح فرا می رسد.^(۷)

انواع

براساس تعریفی که Merton از تحلیل محتوا ارائه نموده است، سه شکل تحلیل محتوا قابل تفکیک است:

۱- تحلیل محتوی توصیفی: این نوع تحلیل بر اساس تعریف Berelson و Lazarsfeld مطرح شده و یک روش تحلیل محتوای بعد از وقوع است. یعنی توصیف کمی محتوای بارز یک متن. به طور کلی برای انجام پژوهش از نوع تحلیل محتوای توصیفی، برای بررسی و تحلیل متن، اجزای آن را می توان به عنوان واحدهای منطقی بررسی در نظر گرفت. این اجزا می توانند شامل ابعاد متن، لغات خاصی که در یک فهرست از پیش تعیین شده اند، لغات خارجی، گروهی از لغات مانند واژگان و ضرب المثلها، جمله ها و پاراگرافها باشند. از این روش در پرستاری نیز استفاده شده است. از جمله پژوهشی که توسط Chisolm و Kelleher بر روی نوجوانان با سوء مصرف مواد در بخش های مراقبت حاد بیمارستانها انجام شد.^(۲۶) همچنین، Danielson با استفاده از این روش به تحلیل توصیفی پرستاران داوطلب در سامانه پرستاران در وضعیت فوق العاده مونتانا پرداخت.^(۲۷) و Keilty و Freund با

در مرحله بعد براساس قواعد ویژه ای این واحدها محدود و کمی می شوند. باید توجه داشت که ایجاد و ساخت این واحدها یا طبقات در قالب یک کلمه یا عبارت انتخابی و به عنوان نمادی از یک مجموعه یا کل در نظر گرفته می شود و بیانگر ایده اصلی و چکیده آن طبقه است. این مرحله یکی از مهم ترین و اساسی ترین مراحل تحلیل محتوا محسوب می شود. لازم به ذکر است که در برخی از مطالعات پیچیده ممکن است بیش از یک رویه یا تدبیر جهت ایجاد طبقات مورد استفاده قرار گیرد.^(۶-۱)

یکی از شیوه های معمول و کاربردی جهت ایجاد طبقه استفاده از یک واژه نامه است که به کمک آن واژه ها تعریف و معانی مناسب و مربوط به آن ها تعیین می شوند. اما این روش همیشه مناسب و کافی نیست و در بسیاری از مطالعات تنها با نگاه کردن به کلمات و تعاریف خاص که در واژه نامه می آید، نمی توان به معانی واقعی واژه ها پی برد و تحلیل متن تنها براین اساس، کفایت لازم را نخواهد داشت. بنابراین، پژوهشگر بایستی با استفاده از روش های دیگر به معانی واقعی نهفته در کلمات و عبارات پی ببرد. این روش ها اغلب محقق را به صورت غیر مستقیم هدایت می کنند که بایستی در فرایند تحلیل مورد توجه قرار گیرند.^(۶.۴.۱) Neuendorf مراحل تحلیل محتوا را به صورت زیر بیان کرده است:

ابتدا محتوای تعیین و علت انتخاب آن مشخص می شود. سپس مرحله تصمیم گیری در مورد مفهوم سازی است که به منظور تعیین متغیرها و تعریف مفهومی آن ها صورت می گیرد. در مرحله بعدی نوبت به واحد عملیاتی می رسد که در آن باید به تعیین واحد گردآوری داده ها و سطح اندازه گیری پرداخته شود. در ادامه نمای کدگذاری مشخص می شود که تعیین

این روش به بررسی تعامل مراقبت‌گر و کودکان با تولد زودرس پرداختند.^(۲۸)

۲- تحلیل محتوای استنباطی: با در نظر گرفتن فرض مقدماتی این روش که "بین برخی از مشخصه‌های بارز داخل متن و مشخصه‌های بارز خارجی همبستگی وجود دارد"، تحلیل محتوای استنباطی ادامه و گسترش تحلیل توصیفی است. استنباط در این مفهوم بدین معنی است که مشخصه‌های خاص از درون مایه با وضعیت اجتماعی مرتبط هستند. این روش صرفاً توصیف محتوای متن نیست، بلکه هدف آن نتیجه‌گیری از محتوای یک متن در مورد جنبه‌هایی از واقعیت اجتماعی است.

در پرستاری نیز برخی پژوهشگران تحقیقاتی را با استفاده از این روش انجام داده‌اند. از جمله Holopainen و همکاران به مطالعه مفهوم "معلمی پرستار" پرداختند.^(۲۹) Wilkins و همکاران نیز به تحلیلی استنباطی در زمینه خواهران و برادران کودکان مبتلا به سرطان پرداختند.^(۳۰) همچنین، Yeh و Hsueh فرایند توانمندسازی سالمندان در سطح جامعه را مورد تحلیل استنباطی قرار دادند.^(۳۱)

۳- تحلیل محتوای ارتباطی: این روش تمامی مسیر یک ارتباط واقعی را مورد بررسی قرار می‌دهد. موضوع تحلیل در این روش به یک واحد متن تعیین شده منحصر نمی‌شود، بلکه جنبه‌های فرایند ارتباط و همچنین پیدایش و به کارگیری علایم کلامی و غیر کلامی را نیز در بر می‌گیرد. هدف تحلیل محتوای ارتباطی دستیابی به نتایجی در مورد منظور فرستنده، تأثیر آن بر گیرنده و وضعیت ارتباط بر اساس محتوای

یک ارتباط است. هدف تحلیل ارتباطی این است که به کمک بخش‌های ذخیره و ثبت شده یک فرایند اجتماعی انجام یافته و غالباً به شکلی بسیار پیچیده آن، واقعیت خاص را که از سوی شرکت کنندگان در این کنش متقابل تعریف شده بازسازی کند. با استفاده از این روش Heinrich به تحلیل ارتباطی ۵ سال اول زندگی پرستاران با مدرک دکترای بعد از فارغ التحصیلی پرداخت.^(۳۲)

روش‌های تحلیل محتوا

الف - تحلیل کیفی

تحلیل محتوای یکی از روش‌های تحقیق کیفی است که به صورت گسترده مورد استفاده قرار می‌گیرد. در حال حاضر سه رویکرد سنتی (Conventional)، هدایت شده (Directed) و جامع (Summative) برای کاربرد تحلیل محتوا مطرح است. تمام رویکردها برای تفسیر مفهوم محتوای متن به کار گرفته می‌شوند و با دیدگاه طبیعت‌گرایی همخوانی دارند. تفاوت عمده این رویکردها در نحوه کدگذاری، اساس کدها و تهدیدات مربوط به صحت داده هاست. در تحلیل محتوا به روش سنتی، طبقات مستقیماً از متن داده‌ها استخراج می‌شوند. در رویکرد هدایت شده، اساس تحلیل را نظریه‌های موجود و یا نتایج پژوهش‌های قبلی به عنوان کدهای اولیه و راهنما تشکیل می‌دهند. تحلیل محتوا با رویکرد جامع با شمارش واژگان آغاز می‌شود و سپس بافت و زمینه مربوط به متن مورد تفسیر قرار می‌گیرد.^(۳۳)

در گذشته برای تحلیل محتوا بیشتر به بررسی کمی محتواها می‌پرداختند. هدف بررسی‌های کیفی، سنجش تأثیر متون بر روی گیرنده پیام است که با

طبقات باید به خودی خود از یکدیگر کاملاً متمایز باشند. همچنین، طبقات باید کامل باشند، یعنی هر محتوا باید در نهایت در یکی از طبقات جای گیرد.^(۱۰۱۷)

ب- تحلیل های کمی

یازرلو مراحل ده گانه تحلیل محتوا کمی را به شرح زیر توضیح می‌دهد:

۱- بیان مسئله، هدف، سؤال‌ها و فرضیه‌های پژوهش: در تحلیل محتوا نیز مانند سایر روش‌ها، پژوهشگر باید منظور و هدف خود را از پژوهش مشخص سازد و سؤال‌ها و فرضیه‌های پژوهش را به صورت روشن بیان دارد.

۲- انتخاب واحد تحلیل: که شامل واحد ثبت، شمارش و واحد فحوی است و به هدف و مسئله پژوهش بستگی دارد.

۳- ساختن مقوله‌ها و زیرمقوله‌های پژوهش: اهمیت و ارزش تحلیل محتوا در توانایی پژوهشگر در ساختن مقوله‌هاست. این مقوله‌ها در واقع متغیرهای پژوهش هستند. ساختن مقوله‌ها، مستقیماً به موضوع، هدف و پدیده مورد پژوهش مربوط است. بدون داشتن هدف مشخص نمی‌توان از ساختن مقوله‌های پژوهش یاد کرد. هنگام ساختن مقوله‌های پژوهش باید چهار مورد مد نظر قرار گیرد:

الف) مقوله‌های انتخابی باید با هدف و مسئله پژوهش مربوط باشند و اطلاعاتی که از این طریق به دست می‌آیند، سؤال‌ها و فرضیه‌های پژوهش را پاسخ گویند. ب) طبقه‌بندی زیر مقوله‌ها باید جامع و مانع بوده و مجموعه محتوا مورد نظر را به طور کامل دربرگیرد.

ج) زیر مقوله‌ها باید نسبت به یکدیگر جنبه انحصاری داشته باشند. به عبارتی در داخل هر زیرمقوله،

روش بررسی و شمارش بار ارزشی مفاهیم و عبارات صورت می‌پذیرد. گاه تعداد این پیام‌ها، خود گویای یک مطلب خاص هستند که در شرایط عادی جلب توجه نمی‌کنند اما مخاطب را به طور ناخودآگاه تحت تأثیر قرار می‌دهند. گاهی در این روش نسبت تعداد این پیام‌ها با تعداد پیام‌های دیگر مقایسه می‌شود.^(۳۴)

شرایط کلی تحلیل محتوی کیفی

شرایط زیر برای انجام تحلیل کیفی علمی، قابل اعتماد و معتبر از محتواها لازم هستند:

تعیین چهارچوب نظری: پژوهش باید چهارچوب نظری داشته باشد، فرضیه‌ها و متغیرهای خود را تعیین کند و در پی روشی مناسب برای سنجش متغیرها باشد.

نمونه گیری: مثلاً برای حوادث زمان وقوع انقلاب، می‌توان روزنامه‌های سال ۵۶ تا ۵۷ را مورد مطالعه قرار داد، یا از هر ماه فقط ۶ نسخه اول و یا فقط صفحات اول روزنامه‌ها را بررسی کرد.

واحد محتوا: لغات، جملات، سرمقاله‌ها و ستون‌ها واحد سنجش (واحد محتوی) را تشکیل می‌دهند. یک بار ارزشی ممکن است در یک جمله کلیدی آورده شود و از طرف دیگر بار ارزشی یک لغت تنها از خود آن لغت به دست نمی‌آید بلکه عموماً به محتوای کل جمله بستگی دارد. بنابر این، واحد محتوا یا واحد سنجش باید بزرگتر از حد یک لغت باشد.

تهیه طبقه های تحلیل: در تهیه طبقات باید در نظر داشت که طبقه به زمینه مورد بررسی مربوط و از صراحت لازم برخوردار باشد. یعنی محقق در یک طبقه بندی مجدد، محتوا را در همان طبقه تشخیص دهد. در هر طبقه باید فقط یک بعد معنی را در نظر گرفت و

۸- آزمون‌های آماری: همانند سایر روش‌ها می‌توان بسته به مسئله، سؤال‌ها و فرضیه‌های پژوهش از ضرایب و آمارهای متناسب استفاده کرد.

۹- تجزیه و تحلیل داده‌ها: در حقیقت مرحله پاسخگویی به سؤال‌ها و فرضیات پژوهش است. در این مرحله جداول مورد نیاز، به منظور پاسخ به سؤال‌های پژوهش تهیه و تنظیم می‌شوند. امروزه نرم افزارهای خاصی برای تحلیل محتوا طراحی شده است.^(۳۵)

۱۰- خلاصه و نتیجه‌گیری: در آخرین بخش گزارش، خلاصه و نتیجه پژوهش به همراه پیشنهادات ارائه می‌شود. در این قسمت مطالب باید به صورتی نوشته شود که برای همگان قابل فهم و درک باشد.^(۴) مهم‌ترین شیوه‌های کمی تحلیل محتوا عبارتست از تحلیل ارزشیابی و تحلیل احتمال وقوع.

تحلیل ارزشیابی: هدف این است که با تحلیل کمی متن، بتوان به نوع گرایش و ارزش گذاری‌های تولید کننده متن پی برد. برای این منظور ابتدا شمارش واحدهای محتوایی، سپس تعیین جهت بار ارزش آن‌ها و در نهایت تعیین شدت بار ارزشی انجام می‌گیرد. برای ارزشیابی باید شرایطی را در نظر گرفت. از جمله این که محتوی مورد بررسی باید از جملاتی تشکیل شود که در آن یک موضوع و پدیده مورد داوری و گرایش، یک خبر یا مفهوم عامیانه و یک فعل وجود داشته باشد.

تحلیل احتمال وقوع: هدف از تحلیل احتمال وقوع نیز سنجش کمی گرایش بیان شده در یک متن است. مثلاً چه واژه‌هایی همراه با هم به طور متقارن به کار برده شده اند و آیا احتمال وقوع چنین ارتباط‌هایی تداعی

زیرمقوله دیگری قرار نگیرد. زیرمقوله‌ها به مانند مقیاس اسمی در سطوح اندازه‌گیری هستند.

د) باید برای هر یک از زیرمقوله‌ها، تعاریف عملیاتی مربوط به خود را تهیه کرد و در نهایت تعداد زیرمقوله‌های هر مقوله باید به تعدادی باشد که توسط پژوهشگر و یا کدگذاران قابل اداره باشد (بین ۲ تا ۲۰ مورد).

۴- تعیین جامعه آماری: در تحلیل محتوا از آنجا که امکان دسترسی به تمام جامعه آماری مقدور است، پژوهشگر نیازی به نمونه‌گیری غیراحتمالی ندارد.

۵- کدگذاری و نحوه جمع‌آوری داده‌ها: از آنجا که تحلیل محتوا با انبوهی از داده‌ها روبروست و امکان جمع‌آوری داده‌ها به صورت دستی فقط برای برخی پژوهش‌ها امکان‌پذیر است، بنابراین لازم است داده‌های پژوهش به صورتی کدگذاری شوند که توسط رایانه قابل شمارش و محاسبه باشند.

۶- کنترل و صحت کدگذاری: پس از جمع‌آوری داده‌ها و قبل از انجام هرگونه آزمون آماری، لازم است از صحت کدگذاری و همچنین تایپ داده‌ها در کامپیوتر مطمئن شد تا اگر اشتباهی رخ داده است، قبل از انجام محاسبات اصلاح شود.

۷- پایایی و روایی پژوهش: عینیت، یکی از پایه‌های اساسی روش علمی است. در تمام پژوهش‌ها، برای اعتماد به کدگذاری مقوله‌ها و در نتیجه رعایت اصل عینیت، لازم است ضریب قابلیت اعتماد (پایایی) جداگانه محاسبه شود. این ضریب به عوامل زیر بستگی دارد:

الف) روشنی تعاریف عملیاتی مقوله‌های پژوهش و جامع و مانع بودن آن‌ها

ب) دقت و مهارت کدگذاران در کار کدگذاری داده‌ها

که در دسترسی به مطالب این مقاله نقش عمده ای داشته‌اند سپاسگزاری نمایند.

فهرست منابع

- 1- Krippendorf K. Content analysis: an introduction to its methodology. Translated by Nayebi H. Tehran: Ney; 2004. 9-11.
- 2- Badiei N. Content analysis. Tehran: coordinatotor organ of public; 2001. 25-28.
- 3- Masudi A. Functional semantics in communication research. Tehran: Linguistic conference social science; 2003.p. 25-26.
- 4- Yazarlu R. Introduction to content analysis. Hamrah; 2005. 16: 2-7.
- 5- Berger AA. Media Analysis Techniques. Newberry Park: Sage; 1982. 107-110.
- 6- Overview: Content Analysis. Available from: [http://writing.colostate.edu/guides/research/content/printformat.cfm.about\[11p.\]](http://writing.colostate.edu/guides/research/content/printformat.cfm.about[11p.]). Accessed on: 22 June 2006.
- 7- Neuendorf KA. A Flowchart for the Typical Process of Content Analysis Research. Available from: <http://academic.csuohio.edu/kneundorf/content/resource/floec.htm>. Accessed on: [about 3p.]. 3 June 2006.
- 8- Pember M. Content analysis of recordkeeping job advertisements: Knowledge and skills required by employers 2003. Available from: [http://www.archivists.org.au/events/ARES2003/M%20Pember.pdf.about\[13p.\]](http://www.archivists.org.au/events/ARES2003/M%20Pember.pdf.about[13p.]). Accessed on: 18 January 2007.
- 9- Mayring P. Qualitative Content Analysis. Available from: <http://qualitative-research.net/fqs-e/2-00inhalt-e.htm>. [about 15p.]. Accessed on: 10 June 2006.
- 10- Lombard M, Synder-Duch J, Bracken CC. Content analysis in mass communication: assessment and reporting of intercoder reliability. Human Commun Res; 2003. 29: 469-472.
- 11- Burns N, Grove SK. The Practice of Nursing Research. 4th ed. Philadelphia : Saunders; 2007.p. 597.
- 12- Polit DF, Beck CT. Nursing research principles and methods ,8th ed. piladelphia: lippincott. Williams & Wilkings; 2008.p. 237.

کننده اتفاقی است و یا این که از نظر آماری معنی دار است.

قابلیت اعتماد و روایی

به معنی آن است که آیا روش انتخاب شده موضوع مورد نظر را به طور دقیق می‌سنجد و اگر افراد دیگری هم موضوع را با همان روش بررسی کنند به نتیجه مشابه می‌رسند؟^(۳۶)

قابلیت اعتماد در روش تحلیل محتوا بسیار مورد سؤال است، زیرا برداشت های ذهنی پژوهشگران و کدگذاران در هنگام طبقه بندی و ارزیابی تأثیرگذار است، راه حل مسئله این است که کوشش شود پس از طبقه بندی و ارزشیابی اولیه، محتوا مجدداً توسط کدگذاران دیگر طبقه بندی و ارزشیابی شده و در صورت مطابقت زیاد، نتایج تحلیل های دو کدگذار ارزشیابی و تحلیل آن‌ها پذیرفته گردد.^(۱۷،۱،۴)

جمع بندی

گرچه برخی صاحب نظران تحلیل محتوا را یک روش تجزیه و تحلیل داده ها می دانند، به عقیده عده بیشتری از آنان تحلیل محتوا یک روش پژوهش است. این روش روز به روز بیشتر مورد استفاده قرار می‌گیرد. در پرستاری نیز هم به صورت کمی و هم کیفی کاربرد دارد.^(۳۸،۳۷) تحلیل محتوا، محتوای پیام را با تعریف هدفمند و نظام مند ویژگی‌های آن تفسیر می‌نماید. از جمله مزایای آن قابلیت انجام بدون هزینه مالی و زمانی زیاد و فارغ از زمان و مکان می باشد.

تقدیر و تشکر

نویسندگان وظیفه خود می دانند از کارکنان کتابخانه دانشکده پرستاری و مامائی دانشگاه علوم پزشکی ایران

- 13- Macnee CL. Understanding Nursing Research, reading & using research in practice. Philadelphia: Lippincott, Williams & Wilkins; 2004. p. 558.
- 14- Morgan DL. Qualitative Content Analysis: A guide to paths not taken. *Qual Res*; 1993. 3 (1):112-21.
- 15- Stemler S. An overview of content analysis. *Pract Asses Res Eval*; 2001.7(17): 1-11.
- 16- Krippendorff K. Content analysis: An introduction to its methodology 2nd ed. Thousand, Oaks sage; 2004. P. 29-30.
- 17- Robinson L. Why content analysis should be used more in Library and Information Studies research. *Library Stud J*; 2006. 9: 1-4.
- 18- Riffe D, Lacy S, Drager MW. Sample size in content analysis of weekly news magazines. *J Mass Commun Q*; 1996. 73: 635-644.
- 19- Henning JE, Nielsen LE, Hauschildt, JA. Implementing Case Study Methodology in Critical Care Nursing: A Discourse Analysis. *Nurs Edu*; 2006. 31(4):153-158.
- 20- Seibold C. Discourse analysis: integrating theoretical and methodological approaches. *Nurs Res*; 2006.14(1):18-33.
- 21- Traynor M. Discourse analysis: theoretical and historical overview and review of papers in the *Journal of Advanced Nursing* 1996-2004. *J Adv Nurs*; 2006. 54(1): 62-72.
- 22- Fealy GM, McNamara MS. A discourse analysis of debates surrounding the entry of nursing into higher education in Ireland. *Int J Nurs Stud*; 2006. 6(5): 135-143.
- 23- Rubin RB, Rubin AM, Piele LJ. Communication Research: Strategies and Sources. 2nd ed. Belmont: Wadsworth; 1990. p.126.
- 24- Palmquist M. Content Analysis. Available from: <http://www.colostate.edu/Depts/WritingCenter/references/research/content/page2.htm>. [about 15p.]. Accessed on: 14 January 2007.
- 25- Yarmohammadi L. Current & critical linguistics. Tehran: Ghums; 2004. p. 45-48.
- 26- Chisolm DJ, Kelleher KJ. Admission to acute care hospitals for adolescent substance abuse: a national descriptive analysis. *Subst Abuse Treat Prev Policy*; 2006. 1(17): 1-9.
- 27- Danielson LM. A Descriptive Analysis of Montana Nurse Volunteers for The Montana Nurse Alert System. A Thesis of Master of Nursing Montana State University Bozeman, Montana April 2006. P. 1-85.
- 28- Holopainen A, Hakulinen-Viitanen T, Tossavainen K. Nurses teacherhood: Systematic descriptive review and content analysis. *Int J Nurs Stud*; 2007. 44(4): 611-623.
- 29- Wilkins KL, Woodgate RL. Transition: A Conceptual Analysis in the Context of Siblings of Children With Cancer. *J Pediatr Nurs*; 2006. 21(4): 256-265.
- 30- Hsueh MN, Yeh ML. A conceptual analysis of the process of empowering the elderly at the community level. *Hu Li Za Zhi*; 2006. 53(2):5-10.
- 31- Heinrich KT. Halfway Between Receiving and Giving: A Relational Analysis of Doctorate-Prepared Nurse-Scholars' First 5 Years After Graduation. *J Prof Nurs*; 2005. 21(5):303-313.
- 32- Hsieh HF, Shannon SE. Three Approaches to Qualitative Content Analysis. *Qual Health Res*; 2005.15(9): 1277-1286.
- 33- Graneheim UH, Lundman B. Qualitative content analysis in nursing research: concepts, procedures and measures to achieve trustworthiness. *Nurs Edu Today*; 2004. 24: 105-112.
- 34- McTavish DG, Litkowski KC, Schrader S. A Computer Content Analysis Approach to Measuring Social Distance in Residential Organizations for Older People. *Soc Sci Computer Rev*; 1997. 15 (2): 170-180.
- 35- Lombard M, Snyder-Duch J, Bracken CC. Practical Resources for Assessing and Reporting Intercoder Reliability in Content Analysis Research Projects. Available from: <http://www.temple.edu/mmc/reliability/about26p>. Accessed on: 18 January 2007.
- 36- Rourke L, Szabo M. A Content Analysis of the Journal of Distance Education 1986-2001. *J Dis Edu*; 2002. 17 (1):63-74.
- 37- McNeese-Smith DK. A content analysis of staff nurse descriptions of job satisfaction & dissatisfaction. *J Adv Nurs*; 1999. 29(6): 1332-1341.

Content Analysis

R. Zeighami¹ MSc M. Bagheri Nesami² MSc *SF. Haghdost Oskouie³ PhD
M. Yadavar Nikravesht⁴ PhD

Abstract

Background & Aim: Content analysis was used first in communication sciences. Today, it is frequently used in media analysis. In other sciences such as nursing, researchers apply this method in their studies.

Material & Method: In spite of the importance of this method in nursing research, there was not enough Persian material on the subject. Therefore, this review study was conducted to clarify and describe definitions, classifications, principles and conceptual bases of content analysis. Persian and English foreign articles and books were used in this review study.

Results: Most scholars believe that content analysis is a research tool used to determine the presence of certain words or concepts within texts or sets of texts. Some categorize it as a data analysis technique. Texts can be defined broadly as books, book chapters, essays, interviews, discussions, newspaper headlines and articles, and historical documents. Using content analysis, researchers analyze the presence of meanings and relationships of such words and concepts, then make inferences about the messages within the texts, the writer(s), the audience, and even the culture and time of which these are a part.

Conclusion: Content analysis can be used in both quantitative and qualitative researches.

Key words: Content analysis_ Research method_Quantitative research_ Qualitative research

Submitted for Publication: 8 Jul 2007

Accepted for Publication: 14 June 2008

¹ Nursing PhD Student, School of Nursing and Midwifery, Iran University of Medical Sciences and Health Services.

² Nursing PhD Student, School of Nursing and Midwifery, Iran University of Medical Sciences and Health Services.

³ Associate Professor in Health Nursing, School of Nursing and Midwifery, and Center for Nursing Care Research, Iran University of Medical Sciences and Health Services and, Tehran, Iran. (*Corresponding author)

E-mail: nmsi@iums.ac.ir

⁴ Associate Professor in Health Nursing, School of Nursing and Midwifery, Iran University of Medical Sciences and Health Services.